

УДК 82-201.1

ЗБІРКА С. ЖАДАНА «ЖИТТЯ МАРІЇ»: МАРІЙНИЙ ДИСКУРС**Литвин Л.М.**Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка

У статті досліджується художня концепція С. Жадана, спрямована на постмодерне освоєння біблійного образу Діви Марії. Автор руйнує стійке семантико-семіотичне ядро образу, нівелюючи його сакральний елемент і посилюючи профанний. Марія набуває функції комунікатора, покликаного до участі в подоланні кризового стану соціального і духовного буття українців.

Ключові слова: постмодернізм, деконструкція, десакралізація, образ, концепт.

Постановка проблеми. Аналіз текстового функціонування традиційних структур, до якого належить біблійний образ Діви Марії, було однією з важливих проблем українського пострадянського літературознавства. На зламі XX–XXI ст. у річищі переосмислення культурних парадигм минулого активно вивчалось функціонування біблійного образного матеріалу переважно в українській класичній літературі. Згадана наукова проблема і тепер не втратила своєї актуальності, лише перенесла акценти на дослідження сучасного літературного процесу. Марійне дискурсивне поле, створене на основі великого масиву інтерпретацій, потребує як реінтерпретації відомих творів, так і інтерпретації нових, а постмодерні літературні практики демонструють принципово нові технології трансформації традиційних образів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Представлена стаття враховує корпус досліджень марійної літератури узагальнюючого характеру В. Антофійчука, І. Бетко, В. Лева, О. Матушек, А. Нямцу. Розвідки Б. Бадрак, М. Баклицького, Л. Бондар, Дж.-К. Волощук, Н. Гноєвої, А. Гурбанської, Л. Дем'янюк, І. Дмитрів, М. Животової, С. Журавльової, О. Зосімової, В. Копаниці, С. Ленської, О. Нахлік, І. Пархоменко, Т. Сидоренко, О. Сімович, В. Сулими, Т. Трофименко та ін. разом складають багатозарове переосмислення художнього образу Діви Марії, не вичерпуючи при цьому всього трансформацій-

ного поля. Особливе значення для дослідження теми мають студії З. Лановик з проблем інтерпретації Біблії, Я. Розумного і В. Працьовитого, які вивчали досвід використання християнських елементів у поезії XX ст. і М. Сулими про способи використання релігійних топосів у нерелігійній поезії.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Серед значного корпусу досліджень української постмодерної літератури (С. Андрусів, Ю. Андрухович, О. Баган, Т. Гундорова, П. Іванишин, Л. Лавринович, Ю. Логвиненко, М. Павлишин, В. Пахаренко, В. Присяжнюк, С. Руссова, Р. Семків, І. Старовойт, І. Фізер та ін., бракує праць, які досліджують способи трансформації традиційних образних структур у парадигмі постмодерну.

Біблійний дискурс творчості С. Жадана представлений у студіях Т. Пастуха, Т. Трофименко, О. Шаф, та тільки остання із науковців торкається його поезії. Збірка С. Жадана «Життя Марії» ще не була залучена до марійного дискурсу, хоча вона демонструє зростання вагомості образу Марії в біблійній поезії автора.

Мета статті. У контексті зазначеного важливо розглянути з різних перспектив риси трансформації біблійного образу Діви Марії в постмодерній поетичній стратегії С. Жадана.

Виклад основного матеріалу. Збірка С. Жадана «Життя Марії» (2015) є поетичною рефлексією українського буття і нової екзистенційної

реальності, у якій війна стала маркером тотальної суспільної і духовної кризи. Вона відбиває активний авторський пошук нових світоглядних орієнтирів та адекватних для їхнього втілення художніх образів.

Винесена в заголовок назва акумулює ідею збірки і природно спрямовує її декодування у сферу біблійної символіки, продовжуючи «безперервну традицію рецепції Біблії» [1, с. 11]. Як відомо, біблійні образи являють собою христотцентричну структуру, до деконструкції якої вдаються постмодерністи. Якщо до появи збірки «Життя Марії» можна було погодитися з О. Шаф, яка визнає у С. Жадана домінантним сюжет розп'яття Ісуса Христа [8], то згадана збірка продемонструвала переакцентування авторського задуму. Руйнування традиційної ієрархії на деякий час спричиняє конструювання нової, на вершині якої С. Жадан ставить Марію.

В християнській практиці вона названа Дівою Марією, Пречистою Дівою, Пречистою, Богородицею, Матір'ю Божою, Богоматір'ю, Владичицею, Царицею Небесною, Пресвятою, Мадонною, а в Біблії – Марією, найпоширенішим у світі жіночим іменем. Бароко найповніше з-поміж усіх стилів генералізує функції Богородиці, визначаючи її помічницею, заступницею, цілителькою, дарителькою. Разом з тим О. Матушек вказує на символічний і провіденційний зміст барокового образу Божої Матері та його антиномічність: «діва, що стала матір'ю, земна людина, що народила небесного царя, історична особа, котра вмістила понадісторичні вартості, передусім ідею всеосяжної материнської любові, здатної поширитися не тільки на окремих осіб, а й на цілі країни та народи» [5, с. 169].

У процесі літературної переробки образу руйнується його традиційне семантико-семіотичне коло, що має наслідком втрату його усталеного сприйняття. Разом з тим зберігається значеннєве ядро образу, яке забезпечує його сталість, упізнаваність та здатність до порівняння з уже трансформованим образом.

Постмодерністське мислення, яке відзначається скептицизмом щодо ідеологій, в тому числі й релігійної, вдається до інтерпретації біблійного образу в земних параметрах, експлуатуючи для цього тільки те ім'я, Марія, яким вона була названа від народження. Цю думку підтверджує Г. Тимошок, зазначаючи, що незначна кількість Богородичних імен, таких як «(Марія, Панна, Лелія) відображають профанну сферу, світський характер, суто народне трактування цього образу» [7, с. 154]. Універсальність жіночого імені дозволяє поєднати в ньому загальний та конкретний плани представлення образу.

Заголовок збірки, у якому ім'я героїні поєднано з концептом «життя», спрямовує інтерпретацію у трьох основних напрямках: фізіологічне, соціальне і духовне, що цілком охоплює сферу буття жінки. Стратегія автора передбачає позбавлення образу Марії домінантних ознак. Він розпадається на певну кількість складників, які так чи так зустрічаються лише в шести із шести десятків віршів збірки. С. Жадан не представляє цілісного персонажу, а залишає його розпорошеним, узятим із різних реальностей і складеним у колаж.

Поет зазначав, що Марія належить до арсеналу його улюблених (повторюваних) образів [6]. Кілька разів Жаданові спадало на думку вдатися до надання йому конфесійних акцентів. Так в одній із перших збірок, «Пепсі» (1998), вірш «Тереза» демонструє молитовне звернення з характерним для православних іменем Марії «Пречиста»: «Пречиста, / зглянься на земні душі й тіла» [3, с. 459]. Факт подрібнення української православної спільноти він закріплює в назві циклу «Псалми для автокефальної богородиці», що увійшов до його збірки «Балади про війну і відбудову» (2001). Однак ні псалмів, звернених до богородиці, ні її образу в циклі немає або він набув нульового виразу. Контрастом присутності образу в заголовку й відсутності в тексті фіксується мінливість буття.

До образу Марії С. Жадан звернувся вже в своїй ранній збірці «Цитатник». Вірш № 1 з циклу «Атеїзм» демонструє риси Марії, які не тільки ігнорують конфесійні особливості в тлумаченні цього образу, але й виходять поза межі його сприйняття в Біблії, апокрифічній та класичній українській літературі. Ідеальний образ набуває цілком протилежних ознак. Вдаючись до постмодерної деконструкції образу, автор наділив його низкою негативних рис, як підозріливість до людей, розпач від невдач, зневіри в ідеалах: «Ти завжди ставилась / до цього з підозрою / Маріє» та розпач від марності Христової жертви – «відчуваєш як твоя шкіра / мов засмагою береться іржею / зневіри» [3, с. 469]. В цьому О. Шаф слушно вбачає «реверсію аксіологічних християнських стереотипів» [8].

Після тривалого перебування в пасиві художнього арсеналу у 2012 році С. Жадан впускає її на маргінес свого задуму, за яким Матір Божа стає персонажем вірша «Білі люди – жорстокі люди» (збірка «Вогнепальні і ножові»). Безжалюдно руйнуючи культурні стереотипи щодо зовнішності й поведінки, автор провадить Марію в негритянське маргіналізоване коло, де вона «в зимових гетрах, / курячи лольку, гриючи нерви, / палила багаття на площах гетто, / розігріваючи дешеві консерви» [3, с. 69]. Марієна присутність серед упослідженої спільноти експлуатує символіку всеосяжної й безкорисливості її любові до людей.

Як видно, не таке вже й часте звернення С. Жадана до біблійного образу Марії у 2015 році стало ключовим для розуміння його художньої візії, що й позначилося на назві «Життя Марії». Можна припустити, що такий авторський хід був спровокований його екзистенційним світвідчуттям війни, глобальною духовною і соціальною кризою в Україні. Проблема відчуження, тривоги, самотності людини, відчуття розпаду єдиного гомогенного світу, не раз художньо зреалізована С. Жаданом у інший спосіб, цього разу проявляється через образ Марії, яку він робить об'єктом художньої комунікації.

Прологом до збірки («Intro»), є авторський переклад вірша Р.-М. Рільке «Благовіщення» з циклу (1912), однойменного до Жаданової збірки. Циклічне об'єднання п'ятнадцяти віршів німецького поета художньо ретранслює невелику біографію Богородиці, викладену в Новому Завіті. Низка художніх інтерпретацій циклу Р.-М. Рільке (П.Хіндеміта «Житіє Марії») демонструють

придатність образу до вияву трагічних переживань (В. Микушевича «Життя Діви Марії») – загальнохристиянських конотацій.

Однак С. Жадан перебуває найближче до задуму німецького поета, який назвав цикл віршів «Das Marienleben» («Життя Марії»). Тісний змістовний зв'язок віршів циклу Рільке не завадив С. Жаданові вилучити один із них, щоб поставити у своїй збірці на привілейоване місце. Біблійна подія – зустріч Марії з ангелом (Лк. 1:26-38), функція якого зводиться до ретрансляції Божої волі, була німецьким поетом достеменно переінакшена. Маріїн страх від появи ангела та смиренність, з якою були вислухані його слова, у Біблії тлумачаться як підпорядкованість обох Богів. У структурі образу Марії Рільке зацентровано й посилено її людське ество «*те, що мільйони знали, з чим зіткнулись, до неї переходило від нас*» [4, с. 6], головною ознакою якого є пережиті обома еротичні почуття, «*поглядами враз / вони поміж собою зіштовхнулись, / все спорожніло вмить і водночас /... вона і він...*» [4, с. 6]. Дослідження почуттів Марії переведено в площину тілесності, і цей хід Рільке використаний Жаданом для подальшого розгортання образу в заданому напрямку. Марія стає засобом його переорієнтації з модерного логоцентризму до постмодерного тілоцентризму. Збагачений драматичними переживаннями, образ Марії Рільке став об'ємнішим, земний досвід життя героїні став прелюдією виконання нею Божого призначення.

У вірші «Наші, Маріє, діти ростуть, ніби трава» постає конфлікт двох бачень суспільної організації, у якій Ісусова практика толерантності виступає альтернативою до традиційної, спрямованої на агресивне домінування. Маргіналізований народ проживає безглузде життя «*...ростуть, ніби трава: / чорні робочі долони, стрижена голова, / зранку стоять на зупинках, неприкажні, як пірати*» [4, с. 8]. Вірш оприяминоє колективний жіночий голос мешканок якоїсь «напівживої країни», із рештками радянської індустрії та пострадянської ідентичності, що локалізовані у рідному для поета Харкові або Донбасі. Жінки та їх сини загублені у повсякденні, опановані стереотипами, закомплексовані, залякані, зневірені, роздратовані. Їхній душевний хаос знаходить вихід в агресивному ставленні до «інших»: чужинців, що через якісь обставини почали жити поряд, і Маріїного сина, який серед них проповідує принципи нового життя і знаходить відгук. Згаданий текст можна прочитати як алюзію на Ісусові слова «Пророк не має пошани лише в своїй батьківщині та в себе вдома» (Мт. 13:58). Переакцентовуючи дихотомію «чоловіче–жіноче» на «жіноче–чоловіче» С. Жадан наділяє активністю жіноче коло: жінки діяльні, войовничі, обізнані з Ісусовим ученням, проте не здатні подолати всередині себе бар'єр несприйняття нового. У такий спосіб поет виявляє конфліктну, амбівалентну сутність людини, що є одночасно агресором і жертвою. Марія постає у функції слухача скарг людей на обставини життя та ретранслятора їхніх погроз на адресу свого сина, що виявляються в наказах «*хай забирається*», «*хай пам'ятає*», «*хай не чекає*». Проте остання строфа засвідчує усвідомлення жінками своєї катастрофи і визнання правди за Маріїним сином: «*Хай повернеться згодом, щоб врятувати /*

якщо не нас, то хоча би наших дітей» [4, с. 9]. У такий спосіб заступницька функція Богородиці у вертикальному зв'язку між людиною та Ісусом, характерна для християнської ідеології, С. Жаданом трансформована у посередницьку роль Марії при горизонтальних зв'язках між колективом і новим лідером. Марія потрібна людям, які стали на шлях подолання стереотипів свідомості, щоб встановити діалог з її сином.

Руйнування христоцентричної моделі бачення світу триває у вірші «А зараз розповім тобі, як зустрічався з дияволом», якому притаманний підкреслено емоційно-особистісний характер. Попущення Бога на випробування людини протиборством з дияволом обертається для героя переживаннями такої високої напруги, витримати які можна тільки при надійній аксіологічній опорі в житті. Як найдорожчій людині герой зізнається Марії у тимчасових перемогах диявольських спокус над собою. «*Але мене завжди рятувала твоя увага, / тримала твоєї любові липнева спрага, / боронили твої дерева, що снігом покрилися, / наповнювала теплом родимок твоїх кирилиця*» [4, с. 78]. Марія набуває чудодійної сили і небувалого впливу на співрозмовника: «*Йому ніколи не знати, як ламається голос / від розмов із тобою, як висихає горло / від того, що ти мовчиш, як виростають рослини / й гояться шрами від твоєї світлої слини*» [4, с. 79]. У цьому вірші образ Марії розширюється аксіологічними рисами, бо стає джерелом ціннісних норм для героя, зримим образом ідеалу, зіпершись на який, він сам може протистояти злу.

Подія у вірші «Вагітність» – алюзія біблійного сюжету, що розгортається після Благовіщення з Марією та Йосипом. Г. Тимошик зазначає: «У координатах україномовного виміру найменування новозавітного подружжя Марії та Йосипа має особливе прочитання і є символом міцної родини, еталоном відданості, всепрощення, вселенської любові» [7, с. 151]. В Євангелії від Матвія (Мт. 1:21) говориться про обставини, за яких Йосип від ангела дізнався про вагітність Марії, про високу місію дитяти та одержав настанову щодо імені – «і даси Йому ім'я Ісус». Версія Жадана не тільки відступається від лінії біблійного розгортання подій, але і вдається до десакралізації «святої родини». Жаданові Йосип і Марія занурені в побутовий контекст, характерний для сімей, які очікують на первістка. Чоловік цікавиться часом народження дитини, слухає порухи плода. Узалежнено від статі дитини подружжя домовляється про те, хто дасть їй ім'я. Позірне щастя пересічної родини ставиться під сумнів, бо Марія говорить чоловікові про вагітність, «*на початку літа, коли вже важко було приховувати*» [4, с. 97]. Лише вона наперед знала про народження хлопчика, при цьому імітуючи незнання. «*І Марія перебирала вголос жіночі імена, / знаючи, що насправді / це буде хлопчик. / А Йосип перебирав імена / чоловіків, / це зовсім нічого не знаючи*» [4, с. 98]. У вірші знову резонансно звучала опозиція «чоловіче» – «жіноче» з акцентом на жіночому і проблема сімей, заснованих на традиційних цінностях. Марія і Йосип складають подружжя, об'єднане побутом, але поміж ними гостро стоїть проблема відчуження, формалізованих стосунків, відсутності любові. Перефразо-

вуючи З. Баумана, у них «буття з» не перетворилося в «буття для» [9, с. 42], бо їхні духовні світи не перетинаються.

Вірш «Слова, якими можна все пояснити, завжди прості» говорить про сутнісні речі нашого часу, вони «стосуються саме життя», «стосуються опертя», «стосуються віри, насамперед її» [4, с. 112]. Характерна для часу втрата віри людей у Бога, «смерть бога» («Я бачив його. Я говорив йому, що його нема») [4, с. 113] не перекреслює потреби у вірі як такої – «віра – це те, що тримає тебе в сідлі / тоді, коли твої шанси такі малі, /» [4, с. 113]. Загалом поставлена постмодерністами під сумнів необхідність віри у вірші актуалізується по-новому. Гарпунники, вигнанці виказують єдність співом, разом з ними співає й Марія. Колективний спів символізує подолання самотності, дисгармонії, розриву соціальних і духовних зв'язків у людській спільноті.

Мотив об'єднавчого колективного співу з Марією продовжено у вірші «Прифронтове місто напередодні Різдва». У ньому конфліктність буття сягнула крайніх меж. Радість присутніх від очікуваного свята затьмарена відчуттям смерті, що повсякчас чигає на чоловіків. Топос смерті опановує територію – «А смерть чекає на вулиці, знає, де ми стоїмо», «А смерть чекає в полі, не заходить у дім» [4, с. 142]. Відчуття реальності смерті загострюється в сакральний час Різдва. Церковний простір наповнений співом умовного хору, в який зливаються голоси всіх охочих до

життя. Спершу ніби колектив поділений на три групи, в першому – «Марія співає з сиротами та вдівцями» [4, с. 142], у другому – чоловічий гурт з представників різних часів української батальної історії: «старійшини й мудреці, / за ними полковники зі шрамами на лиці, / писарі, джури, гармаші, піхотинці, / ... / запеклі прапорonosці, поважні бійці /» [4, с. 142], а третій – мироносиці, хористи, штрафники і штабісти. «Але доки вона теж стоїть поміж них, / доки вона співає разом із ними – / з усіма радісними, усіма сумними – / смерті немає, немає нещастя і лих /» [4, с. 143]. Свято Різдва набуває ритуального значення, й участь Марії в ритуалі, співдія з людьми, підносить усіх до вічних цінностей, бо хоровий церковний спів українців є ментальною національною рисою.

Висновки і пропозиції. З масиву проаналізованих віршів постає дискретний, фрагментарний образ Марії. Образ розглянуто з позицій різних перспектив, у яких риси зберігають свою відокремленість, не зливаються в єдине ціле. Марія значною мірою вилучена з біблійного контексту і повністю – з конфесійного. Її зануреність у сферу земного життя дає змогу висвітлити найпроблемніші точки життя особистості й колективу та шляхи налагодження їхньої взаємодії. У літературному дискурсі асоціативно-сміслове поле образу Марії втратило стійкість, задану релігійним дискурсом, що дало змогу його трансформувати в річищі авторського задуму.

Список літератури:

1. Бетко І. Біблійні сюжети і мотиви в українській поезії XIX – початку XX століття [Текст] / І. Бетко; Нац. акад. наук України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. – Zielona Gora: [б.в.]; Kijow: [б.в.], 1999. – 160 с.
2. Біблія. Книги Святого Письма Старого та Нового Завіту. 4-й повн. перекл. з давньогрецьк. мови о. Рафаїла (Романа Турконяка). – К.: Українське Біблійне Товариство, 2013. – 1212 с.
3. Жадан Сергій. Господь симпатизує аутсайдерам: 10 книг віршів / Сергій Жадан. – Х.: Клуб сімейного дозвілля, 2015. – 507 с.
4. Жадан Сергій. Життя Марії. Книга віршів і перекладів / Сергій Жадан. – Чернівці: Meridian Czernowitz; Книги – XXI, 2015. – 184 с.
5. Матушек О. Образ Богородиці в українській літературі другої половини XVII ст. / О. Матушек // Гуманітарна освіта в технічних навчальних закладах. – 2015. – № 32. – С. 169–180.
6. Сергій Жадан про Біблію, Вікіпедію, «Життя Марії» та самоповтори [Електронний ресурс] / С. Жадан; Громадське телебачення, 02.04.2015. – Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=pOa5v_M52-Q – Назва з екрана, 16.11.2016.
7. Тимошик Г. Бібліантропоніми Авраам – Сара, Йосип – Марія: особливості рецепції в координатах українського монокультурного виміру / Г. Тимошик // Вісник Львівського університету. – Сер. Філологія. – 2011. – Вип. 52. – С. 142–163.
8. Шаф О. В. Біблійний дискурс у творчості Сергія Жадана: концептуальність та функціональність [Електронний ресурс] / О. Шаф. – Режим доступу: <http://ukrsence.com.ua/>. – Назва з екрана, 21.11.16.
9. Bauman Z. Life in Fragments: Essays on Postmodern Morality / Z. Bauman. – London: Blackwell, 1999. – 269 p.

Литвин Л.Н.

Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленко

СБОРНИК С. ЖАДАНА «ЖИЗНЬ МАРИИ»: МАРИЙНИЙ ДИСКУРС

Аннотация

В статье исследуется художественная концепция С. Жадана, направленная на постмодерное освоение библейского образа Девы Марии. Автор разрушает устойчивое семантико-семиотическое ядро образа, нивелируя его сакральный элемент и усиливая профанный. Мария приобретает функции коммуникатора, призванного к участию в преодолении кризисного состояния социального и духовного бытия украинцев.

Ключевые слова: постмодернизм, деконструкция, десакрализация, образ, концепт.

Lytvyn L.M.

V.G. Korolenko National Pedagogical University of Poltava

SERGY ZHADAN'S COLLECTION «THE MARIYA'S LIFE»: MARIYA'S NARRATIVE

Summary

In the article there is a research of artistic concept of Sergy Zhadan, that is aimed to postmodern reclaim of biblical image of the Holy Virgin. The author destroys constant semantic and semiotic core of this image, neutralizing the sacral component and enhancing the bawdy one. The Holy Virgin acquires the function of communicator, whose vocation is the participation in prevailing over the recessionary state of social and mental existence of ukrainians.

Keywords: postmodernism, deconstruction, desacralization, image, concept.